

Yorùbá Gbòde

FOL. 2, NO. 3, 2000

Jónà Egbé Akómolédè àti Àṣà
Yorùbá, Ilẹ̀ Nàìjíríà

National Journal of the Association of Teachers of
the Yorùbá Language and Culture of Nigeria.

S. A. O. Hamzat (M.S.)
L. N. L. Unlani



© Egbé Akómólédè àti Àṣà Yorùbá, Nàìjíríà 2000

*(Association of Teachers of the Yoruba
Language and Culture of Nigeria)*

**All rights reserved. No part of this
publication may be reproduced or
transmitted in any form or by any means
without permission.**

First Published 2000

ISSN 1118 - 2482

Direct all enquiries to:

Táíwò Olúnládé

Department of African Languages and Literatures

Lagos State University, Òjò

P.M.B. 1087, Àpápá

Lagos State.

Produced for the Association by

MACMILLAN NIGERIA PUBLISHERS LTD.

Ilupeju Industrial Estate

P.O.Box 264, Yaba, Lagos

P.O.Box 1463, Ibadan

Companies and representatives throughout the world

Printed by: FOLUDEX PRESS LTD. IBADAN

Ìtọka Àkóónú

Ojú-Ìwé

Ìgbìmò Àpapò Egbé fún Ọdún 1998 - 2000	iv
Ìgbìmò Aṣètò Yorùbá Gbòde	v
Kére o!	vi
Àníyàn Egbé	vi
Ọrò Olótùú	vii
Àwọn tó lówó nínú kíkọ Fol.2, No.3	viii
1. Ìkíní kú àbò láti ọdò Ààrẹ Egbé - Ọgbéni Adémolá Ọdétókun	1
2. Kíkóni ní Mófólọjì ní Ilé-ẹkọ Sẹkọndírì - Ọgbéni Adémolá Ọdétókun	4
3. Ìwúlò ọrò-bí-orin fún kíkóni ní èdè Yorùbá - Ọjògbón Olúgbóyèga Àlàbá	12
4. Kíkóni ní Àkàyé gégé bí elédè kinní - Akin Ọgúnymí	18
5. Kíkóni ní Sín táàsi - Olúkẹmi Abóderin	29
6. Kíkóni ní Fọnlọjì - Rótìmi Akínbò	39
7. Kíkọ Ọgbufọ ní Ilé-ìwé Sẹkọndírì - Diípọ Gbénró	48
8. Kíkóni ní Àròkọ - Olúgbénga Àgbéyọ	56
9. Èrèdí tí Kíkọ Èdè Yorùbá fi jẹ kànnípá ní Ilé-ẹkọ Gírama - Bámídelé Olotu	65
10. Ìrírí mi gégé bí akẹkọ Ẹdè àti Àṣà Yorùbá - Olúwábùnmi Adéwọyin	71
11. Ìhun gbólóhùn inú Wón rò pé wèrè nì - Olúsẹyẹ Adésolá	73
12. Àgbéyèwò àwọn iwé itàn àròsọ Fágúnwà gégé bí àlọ - Àkàngbẹ Adéníyì	84
13. Ipò Owó, Ọlá àti Ọlà nínú orúkọ Yorùbá - Ọládiípọ Ajíbóyè	96
14. Àtupalẹ orin Bòlọjọ ní Ilú Ilarò - Adéyemí Adéyínká ...	103
15. Tíọrí Ìṣẹgbẹfábo: Kààbò ságboolé Lítíresọ Yorùbá - Léré Adéyemí	114
16. Ìtupalẹ oríkì orílẹ̀ Ìran Áágberí - Táíwò Olúnládé	131
17. Ọdún Ọsanyìn ní Ilú Ìjábẹ - Báýọ Adérántí	142
18. Àyèwò Ìbáyemu Nínú Ọmọ Olókùn Ẹṣin àti Ayé Dayé Òyìnbó - S.A.O. Aya Hamzat	151

Ìgbìmò Àpapò Egbé Akómolédè àti Àsà Yorùbá Nàìjíríà Fún Oḍún 1998 - 2000

Àwọn Olóyè

- | | |
|-------------------------|--------------------------|
| 1. Ààrẹ | - Adémólá Oḍétókun |
| 2. Igbákejì Ààrẹ | - Bísí Oyèwolé |
| 3. Àkòwé | - Olúségun Ògúnfolájl |
| 4. Igbákejì Akòwé | - Olúsíjì Adégbóyèga |
| 5. Akòwé Owó | - J.T. Fátílórò (Mrs) |
| 6. Igbákejì Akòwé Owó | - Evang. Adéníyì Dáre |
| 7. Akápò | - Bólá aya Oṛògún |
| 8. Akòwé Ìkéde | - Fólórúnṣò S. Olúwatúṣì |
| 9. Ayèwé - Owó-wò | - Àkànjí Ismaila |
| | - Olálékan Adéòtí |
| 10. Olótùú Yorùbá Gbòde | - Táíwò Olúnládé |

Ìrírí-Dogbón

- | | |
|------------|----------------------------|
| Èkó | - Alàgbà A. Ayínúowó |
| Kogí | - Alàgbà S.K. Moody |
| Kwara | - Omo-oba Agboolá Abólárín |
| Ògùn | - Alàgbà Tundé Èkúndayò |
| Oṇḍó | - Olóyè Délé Àjàyí |
| Ọyọ | - Adélaní Adéwùṣì |
| Ìlẹ̀-òòrùn | - Alàgbà Gòkè Owólabí |
| Ìhà-àríwá | - Lékan Adéòtí |
| FCT | - O.S. Sàlámì |
| Ọṣun | - Alàgbà Bísí Àmòó |

Ìgbìmò Asètò Yorùbá Gbòde

Olótùú gbogbogbòò

Àwọn Igbákejì Olótùú

- Táíwò Olúnládé
- Òjògbòn Olúgbóyèga Àlàbá
- Òmòwé Adédòtun Ògúndèjì
- Fẹmi Dágundúró
- Díspò Gbénró

Àwọn igi léyìn ogbà Olótùú

- Bísí Àmòó
- Oyín aya Ọnàsílé
- Ọlátúnjì Ọpádòtun
- Fúnnké aya Ògúnṣípè
- Táýò Agúnbiádé
- Adéníyì Àkàngbé

Àwọn Olúdámòrán Olótùú

- Òjògbòn Olúdàre Ọlájubù
- Òjògbòn Ọmótáyò aya Olútóyè
- Òjògbòn Ọládélé Awóbùlúyì
- Olóyè Y.A. Babátúndé Ọlátúnjì

Kére O!

Máa fi ìwé àpilẹ̀kọ, pépà, ewì àti àgbéyèwò ìwé titun tí ó sẹ̀sẹ̀ jáde ránsẹ̀ sí Olótùú Yorùbá Gbòde lóòrèkóòrè! Ìlànà tí ó yẹ kí o tẹ̀lé fún átíkù kíkọ nìyí:

- (i) Má ẹ̀ jẹ́ kí átíkù ẹ̀ gùn ju ojú-ìwé mẹ̀wàá sí méeèédógún tí a tẹ̀ sí orí tákàdà oníkótò tí o sì fi àláfó oníbejì sí ààrín là kan àti èkejì.
- (ii) Tẹ̀lé ìlànà àkọ́tọ̀ èdè Yorùbá òde oní.
- (iii) Rí i dájú pé ojú kan náà ni o kọ gbogbo ìtọ̀sẹ̀-òrọ̀ ẹ̀ sí, kí o sì tẹ̀ wọ̀n pọ̀ sí ìparí àpilẹ̀kọ ẹ̀.
- (iv) Kọ ọ̀rí-òrọ̀ pépà ẹ̀, orúkọ ẹ̀ àti àdírẹ̀sì ibi isẹ̀ tàbí ibùgbé ẹ̀ sí ojú ìwé kan. Fi pépà tàbí àpilẹ̀kọ náà ránsẹ̀ sí ọ̀kan nínú àdírẹ̀sì wọ̀nyí:

1. Olótùú, Yorùbá Gbòde, c/o Dept. of African Languages and Literatures, Lagos State University, Ọjó, P.M.B. 1087, Àpápá, Lagos State.
2. Professor Olú Àlàbá, Dept. of African and Asian studies, University of Lagos, Àkọkà, Lagos State.
3. Adémọlá Ọdétókun, Dept. of Languages, Kwara State College of Education, Ilorin
4. Adénfẹ̀yì Àkàngbẹ̀, Macmillan Nigeria Publishers Ltd, P.O.Box 1463, Ìbàdàn

Ànífàń Egbé

1. Kí gbogbo àwa Olùkóni lè parapọ̀ gégé bí “Egbé Olùkóni ní Èdè Yorùbá”.
2. Kí èrò àwa Olùkóni lórí ohun tí a ó kọ̀ àwọn akẹ̀kọ̀ọ̀ lè jẹ́ bákan náà.
3. Kí ọ̀nà tí a ó fi máa kọ̀ àwọn akẹ̀kọ̀ọ̀ lè báramu jákẹ̀jádò ilẹ̀ wa lórí ìpilẹ̀sẹ̀ tí ó yẹ kóro nítorí èyìn ọ̀la.
4. Kí àjọsẹ̀ àwa àti àwọn olùdarí ètò èkọ̀ tí ìpínlẹ̀ kọ̀ọ̀kan àti àwọn àjọ olùdánwò gbogbogbòò lè báramu.

Ọrò Olótùú

Òréré titun fún kíkóni ní èdè Yorùbá ni kókó-òrò àpérò Ọdún 1998 dá lé níbi ìpàde gbogbogbò Ẹgbé Akómolédé àti Àṣà Yorùbá tí a ṣe ní Lagos State Model College, Meiran ní ìpínlẹ̀ Èkó. Àwọn pépà to dá lé àtúnpín kókó-òrò yìí tí a rí pé wọn pegedé, tí wọn sì tún fi gbòòrò jẹkà ni ìgbìmò olótùú kókó tò síwájú. Lẹyìn èyí ni a ṣe àfikún àwọn pépà tí a mò pé yóò fi ìmò kún ìmò àwọn èniyàn wa. Nítorí náà, a rọ àwọn èniyàn wa láti máa fi pépà ránṣẹ́ sí Ìgbìmò Àṣètò Yorùbá Gbòde lóòrèkòòrè.

Ọpẹ̀ tó sí ilé-iṣẹ́ aṣewétà Macmillan tí wọn bá wa tẹ̀ jónà ọdún 2000 yìí jáde láìgba owo kankan. Ìrànwọ̀ nílá gan-an ni wọn ṣe. Ìgbìmò Àṣètò Yorùbá Gbòde dúpẹ̀ lówọ̀ wọn púpọ̀ fún ìgbénìgbònwọ̀ yìí. Ilé-iṣẹ́ - yín kò ní jóná. Inú wa yóò dùn bí àwọn ilé - iṣẹ́ aṣewétà mìíràn náà bá lè nawọ̀ irú ìrànlowọ̀ yìí sí ẹgbé.

Kò sí àníàní pé a ó gbádùn àtẹ̀jáde yìí. Ọgbọn ọ̀n ìmò kún inú jónà yìí fọ́fọ́. A dúpẹ̀ lówọ̀ Ọgbẹ̀ni Adéníyì Àkàngbẹ̀ tí ilé - iṣẹ́ Macmillan fún àmójútó tí wọn ṣe nípa àtẹ̀jáde yìí. Ọdọdún là á rórógbó, ọdọdún là á ráwùsá, ọdọdún là ó máa rí jónà Yorùbá Gbòde lórí àtẹ̀ o. Àṣẹ.

Ìpèníjà:

Òyìnbó tagbóntagbón
Ó mowó wá
Ó mowò wá
Ó sì mèsìn dání pèlú è
Ìran ọmọ Gẹ̀ẹ̀sì pète-pèrò
Wọn sèdè Gẹ̀ẹ̀sì di kòṣeémánìí
Fún gbogbo adáríhunrun
Ó yẹ kíran Odùduwà náà
Ó rúnpá-rúnsè
Ká kó tẹ̀rú-tọmọ ní Yorùbá
Kédè Yorùbá ó dàmulò nílẹ̀
Kédè Yorùbá ó dàmulò lóko.

- Táíwò Olúnládé

Àwọn To Lọwọ Nínú Kíkọ Fol.2, Nọ.3

1. Ọgbéni Adémolá Ọdétókun, Department of Nigerian Languages, Kwara State College of Education, Ilorin.
2. Ọjògbón Olúgbóyèga Àlàbá, Department of African and Asian Studies, University of Lagos.
3. Akin Ọgúnymí, Department of Nigerian Languages, Adeyemi College of Education, Oñdó.
4. Olúkẹmi Adébísí Abọderín, Department of Yorùbá, Ondo State College of Education, Ìkẹrẹ-Èkìtì.
5. Rótímí Akínbò, Department of Nigerian Languages, Ọsún State College of Education, Ilésà.
6. Dìípò Gbénró, Department of Yorùbá, St. Andrew's College of Education, Ọyó.
7. Olúgbéngà Àgbéyọ, Ondo State College of Education, Ìkẹrẹ-Èkìtì.
8. Bámidélé Olótùú, Federal Government Girls's College, Akúrẹ.
9. Olúwábùnmi Adéfẹmi Adéwọyin, Nesto College, Ọyó.
Akẹkọpọ yìí ní ó gba ipò kínní nínú idíje Àròkọ kíkọ tí ó wáyé ní ọdún 1998 ní ibi ipàdé gbogbogbòdò ní Model College, Meiran ní Ìpínlẹ̀ Èkó
10. Olúsẹyẹ Peter Adésolá, Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
11. Àkàngbẹ Clement Adéníyì, Macmillan Nigeria Publishers Limited, Post Office Box 1463, Ìbàdàn.
12. Ọládiípò Ajíbóyè, Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin.
13. Adéyẹmí Abíọdún Adéyínká, Federal College of Education, Abẹòkúta.
14. Lérè Adéyẹmí, Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin.

15. Táíwò Olúnládè, Department of African Languages and Literatures, Lagos State University, Òjò.
16. Báýò Adérántí, Oşun State College of Education, Ilésà.
17. S.A.O. Aya Hamzat, Federal Girls Government College, Òyò.

ÀYÈWÒ ÌBÁYÉMU NÍNÚ OMỌ OLÓKÙN ÈSIN ÀTÌ AYÉ DAYÉ ÒYÌNBÓ

S.A.O. Aya Hamzat

Ìpínlẹ̀ Ọyọ

Ìfáárà

Àkíyèsí àyíká ẹni ló bí ìrírí ẹni. Ìrírí òhńkòwé ní àyíká rẹ̀ ní yóò ẹ̀ ẹ̀ okùnfa irú ìtàn tí òhńkòwé le kọ. Orísirísi ọ̀nà ní àwọn òhńkòwé Yorùbá ń gbà kọ ìtàn àròsọ. A tí rí ìtàn ọ̀tẹ̀lẹ̀múyẹ̀, èyí tó dá lé ìtàn gidi àti èyí tó ń fí ẹ̀hónú hàn sí ẹ̀tò ọ̀sẹ̀lú tàbí ohun tí ń lọ ní àwùjọ. Èyí tí isẹ̀ yíí dá lé ní ìtàn àròsọ tó dá lẹ́rí ìtàn gidi to tí sẹ̀lẹ̀ rí. Lára ohun tí irú àwọn ìwé yíí maa ń dá lé ní ìgbésí ayé àwọn baba ńlá wa, ẹ̀tò ìsẹ̀lú ayé ọjọ̀un, bí àwọn ìjòyẹ̀ àti ológun ẹ̀ ń darí ìlú, tí wọn ń jayé ta-ní-o-mú-mi tí àwọn mẹ̀kúnnù sì ń jìyà. Irú ìtàn àròsọ bá yíí tún maa ń la ọ̀nà tí àwọn ẹ̀nìyàn, fí le jàjàgbara kúrò nínú ìgbẹ̀kùn sílẹ̀ nínú èyí tí wọn ó ti mú ìyípadà dé bá àsà wa. *Twitaa 2 N.H.*

Àwọn òhńkòwé tó tí kọ irú ìtàn yíí ní Olóyẹ̀ I.O. Dẹ̀lànò tó kọ Lọjọ̀ Ọjọ̀un àti Ayé Dayé Òyìnbó; Adébáyọ̀ Fálétí tó kọ Omọ Olókùn Èsin àti Baṣọrun Gáà; Akínwùmí Ìṣòlá sì kọ Èfúnṣetán Aníwúra.

Èyí tí a ó gbé yẹ̀wò nínú isẹ̀ yíí ní Omọ Olókùn Èsin tí Adébáyọ̀ Fálétí kọ àti Ayé Dayé Òyìnbó tí Olóyẹ̀ I.O. Dẹ̀lànò kọ. Àsà ìbílẹ̀ Ọyọ̀ ní Fálétí gbé ìtàn rẹ̀ lé nígbà tí Dẹ̀lànò kọ tirẹ̀ lórí àsà ìbílẹ̀ Ègbá. Gégé bí ó ẹ̀ ẹ̀ pé ìwé méjèèjì ló sọ bí àsà yíí ẹ̀ fí àwọn kan sí ìgbẹ̀kùn àwọn m̀ìràn, tí wọn sì mú ìyípadà dé bá àsà yíí, a ó le ẹ̀ ẹ̀ àfiwé wọn nípa ẹ̀rò àti àgbékalẹ̀ wọn. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ isẹ̀ ní wọn tí ẹ̀ lórí àwọn ìwé yíí bí àyẹ̀wò ogbón asọtàn, àpẹ́júwẹ̀ àwọn ẹ̀dà ìtàn àti ọ̀nà ẹ̀dẹ̀ inú wọn. Ohun tí yóò jẹ̀ wá lógún nínú isẹ̀ yíí ní àyẹ̀wò ìbáyému àwọn ìsẹ̀lẹ̀ inú ìwé méjèèjì. A ó wò ó bóyá ó bá ìsẹ̀lẹ̀ ayé ìgbà tí ìtàn wọn dá lé lórí mu àti pé ẹ̀ ó bá ohun tó ń sẹ̀lẹ̀ lówùjọ wa ní ọ̀de ọ̀nì mu?

Ìbáyému inú Omọ Olókùn Èsin

Ìrírí Òhńkòwé: Ìrírí tí Adébáyọ̀ Fálétí ní gégé bí omọ Ọyọ̀ tí

ó tún jẹ́ ìdílẹ̀ Ọ̀ba àti Ibásepò rẹ̀ pẹ̀lú àwọn ilú Igbèrsko Ọ̀yọ́ bí i Kúràngà, Ọ̀banànkò àti Másiṣà tí ó gbé dàgbà ló ẹ̀se okùnṣà ìtàn Ọ̀mọ́ Olókùn Èṣin. Ó mọ́ gbogbo ilú àmọ̀nà tó n sìn lábẹ̀ Ọ̀yọ́. Ó sì gbọ́ ìtàn oríṣíríṣi nípa ayé Ijẹ́kújẹ̀ àwọn ará Ọ̀yọ́, tí wọn le gbaya aláya tàbí kiná bólé onílẹ̀. Gégé bí ònṣókòwé yìí ẹ̀se sọ nínú ìfòrò-wáni-lẹ̀nu-wò tí a ẹ̀se lórí iṣẹ́ Iwádílí kan, ó ní ọ̀rẹ́ kan ní Ọ̀tu, èni tí ó ti ṣaájú Ijà Igboro kan rí nínú èyí tí àwọn ará Ọ̀tu ti da ilú rú pé àwọn kò le sin Ọ̀yọ́ mọ́.

Tí a bá ní ònṣókòwé lo ìtàn gidi tó ti ṣelẹ̀ rí kí í ẹ̀se pé ó jẹ́ dandan kí ó sọ ìtàn rẹ̀ gégé bí ó ẹ̀se ṣelẹ̀ nígbà náà. Ònṣókòwé gbọ́dò lo ogbón orí tirẹ̀ láti ya àwòrán àwọn iṣẹ̀lẹ̀ yìí lónà tí yóò fi dùn mọ́ ònṣókòwé, yálà ó rò ó lọ sí ara ìtàn gidi tó jẹ́ oríṣun rẹ̀ tàbí kò rò ó débẹ̀.

Agbára tí ọ̀ba Ọ̀yọ́ ní lórí gbogbo ilú agbègbè rẹ̀ láyẹ̀ ojoun náà ni Fálétí gbé wọ́ Olúmokò ti Òkò nípa pé òun ló n darí ètò iṣẹ̀lú, ọ̀rọ́ ajé àti ètò idájọ́ àwọn ilú agbègbè rẹ̀. Ọ̀yọ́ ni Fálétí n dà pé bí Òkò, àwọn ọ̀mọ́ àti erú Olúmokò tí n jẹ́ gàba lórí àwọn ilú kéréje-kéréje agbègbè Òkò àti koríko beere tí àwọn ilú àmọ̀nà n pa lọ sí Òkò lódoṣodún jẹ́ àwòrán ohun tó n ṣelẹ̀ lójọ́ ojoun láàrin Ọ̀yọ́ àti àwọn ilú tó yí i ká. Onírúurú Ijà Igboro tí wọn jà nínú iwé yìí bá èyí tí a gbọ́ lẹ̀nu ònṣókòwé yìí tí ọ̀rẹ́ rẹ̀ kan tó ti ṣíwájú irú Ijà Igboro bẹ̀ẹ̀ rí sọ fún un mu. Lódoótó, kí í ẹ̀se irú Ijà yìí ló gba ará Òkè-Ògun lówọ́ àṣìngbà Ọ̀yọ́. Gégé bí èrò ònṣókòwé yìí, ònṣókòwé gidi ní láti pé ọ̀rọ́ sọ kí ó má baà hú Ijà Igbàanì sílẹ̀, kí ọ̀tẹ̀ Ijẹ̀lòó má baà máa lọ láéláé. Orúko Lágboókùn ọ̀mọ́ Olúmokò àti iwà rẹ̀ tilẹ̀ bá ọ̀mọ́ ọ̀ba Ọ̀yọ́ kan nígbà náà mu. Sùgbón ònṣókòwé ti dọgbón sí ààrin yìí nípa pípẹ̀ é ní ọ̀mọ́ ọ̀ba Òkò.

Àgbékalẹ̀ Itàn: Gbogbo ogbón tí ònṣókòwé ló láti gbé ìtàn yìí kalẹ̀ tí gbogbo iṣẹ̀lẹ̀ inú rẹ̀ fi báramu bí idodo ẹ̀fon ni ogbón iṣòtan, àhùnpò ìtan, Iṣẹ̀dà èni ìtàn àti ibùdó tí iṣẹ̀lẹ̀ kòòkan ti n wáyé. A ó ẹ̀se àyèwò bí gbogbo ogbón tí ònṣókòwé ló yìí ẹ̀se bá ayé mu sí ní àpapọ́.

Gégé bí o ẹ̀se jẹ́ pé Ijà òmìnira ló n gbé yèwò, a ó rí pé ènìkan kò lè dá irú Ijà náà jà. Ọ̀pòlọ̀pò ènìyàn tí èrò wọn bá papọ́ ló le jẹ́ kí àṣeyọ́rí wà, wọn kò sì gbọ́dò dúró sí ojú kan náà kí iṣẹ́ tí wọn fẹ́ jẹ́ le tètè ká rí ayé. Ilànà asòtàn ojú-mi-ló-ṣẹ̀ pátó tí

Fálétí mú lò bá ojú ayé mu, bí ìròyìn ìjà ìgboro kòòkan ẹ wá láti ẹnu àwọn ẹni tó ẹ olórí ìjà kòòkan mú kí ìtàn náà jọ òtító púpò.

Ìjà yìí bèrẹ láìròtẹlẹ ní Òtu íbi tí Rótì gbé ń darí àwọn ará ilú tó ń pa koríko beẹrẹ tí wọn yóò rù lọ sí Òkò. Àjàyí bá Rótì wọ ìjàkadì nítórí ìyà tó fí ń jẹ àwọn tó ń pa koríko beẹrẹ. Wọn kó ẹjọ de iwájú baálẹ àti àwọn ìjòyè rẹ níbi tí Àjàyí tí rí ààyè sọ èrò rẹ lórí àsìngbà tí àwọn ará. Òkè-Ògùn ń ẹ fún Olúmokò. Kò rí ìdí tí àwọn yóò fi máa sin Olúmokò, ó sì là á yé wọn pé òun kò ní jẹ kí àwọn èniyàn òun ru beẹrẹ lọ sí Òkò mó. Ìpinnú rẹ yìí tojú ẹ àwọn ìjòyè ilú, wọn jù ú sínú túúbú kí ó má baà da ilú rú mó àwọn lórí. Àwọn ìjòyè ilú tí ẹ ohun tó bójú ayé mu. Báwo wá ni èrò Àjàyí kò ẹ ní jẹrà mó ọn nínú? Ònńkòwé fi Ìbíwùmí àrẹmọbìnrin baálẹ ẹ sáábàbí bí Àjàyí ẹ ráyè sá jáde lẹwọn. Ònńkòwé ẹ èyí láti jẹ kí Àjàyí rí ọnà tan iná òmìnira ká gbogbo ìgbèríko yòókù. Ó níláti wá ẹni kúnra, ìdí nìyí tí ó fi lọ sí ọdọ Kólájọ tí wọn jọ jẹ ọrẹ nígbà èwe rẹ ni Ìgbòho. Àwọn méjèèjì sì fẹnukò láti lọ sí ọdọ àwọn ọrẹ wọn méjì m̀ìràn. Àyòwí ni yóò lọ sí ọdọ Kólájọ ni Ìgbètì, Àjàyí yóò sì lọ sí ọdọ Sàngódèyí ní Ìràwò.

Àjàyí padà lònà Ìràwò nígbà tí ó rí i pé àwọn ará Ahá tí ń di ẹrù koríko beẹrẹ tí wọn ń gbé lọ sí Òkò, ó sì mórí lé ọnà Òtu láti lọ d́áná sun koríko beẹrẹ tí àwọn èniyàn rẹ yóò ti pèsè sílẹ kí ó le mú ilérí rẹ tí ó ẹ pé òun ò ní jẹ kí àwọn èniyàn òun sin Òkò mó ẹ. Lẹhìn tí ó ti d́áná sun oko beẹrẹ, ó kó sówọ àwọn tó ń wá a fún ìwà ọdaràn tó hù sùgbón ó bó mó wọn lówọ. Ó pa ọnà Ìràwò tì, ó sì kọrí sí Baba Ọde lódọ ọrẹ rẹ Ògúnjìnmí níbi tí wọn ti pe àwọn èrò jọ sí ọjà fún Àjàyí láti bá àwọn ará ilú sọrọ lórí òmìnira tí o ń jà fún. Níbi tó ti ń sọrọ yìí náà ni àwọn ará Òtu sígun dé tí wọn sì mú Àjàyí lọ sí ẹwọn ní Òkò.

A ó rí i pé o ti di ọnà m̀erin tí irú ìṣẹlẹ yìí ti ẹ báyìí. Ọgbón tí ònńkòwé lò láti mú àwọn ẹd́á ìtàn tí ìṣẹlẹ wònyí sojú wọn padé nínú ẹwọn ní Òkò bá ojú ayé mu púpò nítórí pé ìwà ọdaràn tí kálukú hù gbódọ gbé wọn dé inú túbú. Èyí yóò tún fún ònńkòwé ni ànńfààní láti fi ìròyìn ìṣẹlẹ agbègbè ẹnikòòkan sí ẹnu ọlórọ. Bí Fálétí ẹ fi ìròyìn ìṣẹlẹ sí ẹnu ọlórọ kòòkan nínú túbú yìí mú kí ọrọ náà bá ojú ayé mu èyí tí ó sì mú ìtàn náà dùn

mọ ònḡkàwé. Àwọn aṣṣàgbàrà yí ló jẹ kí a mọ ohun tó ti sèlẹ ní gbogbo ibi tí ojú Àjàyí kò tó.

Lénu Ìbíwùmi la ti gbọ pé lẹyìn tí òun tú Àjàyí sílẹ lẹwọn tán, wọn mú òun pàápàá sí ìhámọ nílẹ Ìyálóde ní ìrètí pé òun yóò sọ ibi tí Àjàyí sá lọ. Lẹyìn tí Àjàyí tún dáná sun koríko beere tán, àwọn Olóyè ìlú fenu kò pé kí àwọn ẹrú Olúmokò tó n wá Àjàyí maa mú Ìbíwùmi lọ sí Òkò kí Olúmokò fi rọ irin tí ó bá wù ú. Bàbá Àjàyí àti ẹgbọn rẹ gblyànjú láti dá àwọn ẹrú Olúmokò tó n mú Ìbíwùmi lọ lónà sùgbọn ọwọ tẹ àwọn náà, gbogbo wọn sì di èrò inú túbú ní Òkò. Àyòwí ló jẹ kí a mọ itú tí wọn fi Lágboókùn ọmọ Olúmokò pa níbi ẹyẹ tí wọn fi n kí i káàbò sí Ìgbètí nígbà tó fẹ gbésẹ lé Arinládé tíi se aṣáájú ijó apinti tó n dá Lágboókùn lára yá. Àyòwí rọyìn bí àwọn se da ojú agbo Lágboókùn rú, wọn lu ọmọ Ọba Òkò, ẹyìn rẹ mēta sì yọ láti là á yé e pé ayé ìjẹkúje wọn tó gée. Ọwọ tẹ àwọn méjéèjì, Lágboókùn sì kó wọn lọ sí ẹwọn ní Òkò.

Nínú túbú yí ni ẹnìkòọkan ti ráyẹ dí àláfó tí ó wà nínú ìtàn yí. Àjàyí ló sì se olùdàrì ètò gégé bí olú ẹdà-ìtàn tó rán ará yòókù ní isẹ. Iná tó jó Ààfin Olúmokò ló mú kí akódà àti Àjàyí ni àjọsọ ọrọ pé òun tún le wúlò fún Àjàyí lójó iwájú tí kò bá dáràn sí òun lórùn nípa sísalọ. Ìdàrúdàpọ ni iná yí fà. Nígbà tí Àjàyí rí ààyè dé iwájú Olúmokò tí ó sì sọ tinú rẹ fún un nípa ìjà òmìnira tí ó n jà, ọrọ rẹ ló mú Olúmokò pinnu láti fi àwọn ẹlẹwọn yí bọ òrìṣà Naari kíákíá. Bí ònḡkòwé se mu àwọn ìránṣẹ Olúmokò kan nífẹẹ sí ìjà òmìnira tí Àjàyí n polongo ní abẹlẹ tún bójú mù. Ẹyí ló sì fà á tí akódà ojó kinní ànà fi wá fi ogbọn mú Àjàyí kúrò ní bọrìṣà tó sì júwe ibi tí baba pẹlú ẹgbọn rẹ wà fún un. A kò le fẹ iwà ọdàlẹ báyii kù lábẹ ọdèdè olórí ìlú. Ogbọn ẹwẹ tí Àjàyí fi wolé sí ibi tí wọn wà ni ilà tó fi oje bùjẹ àti ẹédú kọ sí ẹẹké rẹ tí ó sì díbọn wolé bí ẹrú Olúmokò tí wọn rán kí ó wá pa àwọn ẹlẹwọn ibẹ. Nígbà tí àwọn ìránṣẹ Olúmokò gan-an dé, wọn fi ìjà pẹeta pẹlú ara wọn.

Àwọn ẹrú tó ti di òmìnira nípaṣẹ ìgbésẹ tí Ìbíwùmi gbé nígbà tí yóò kúrò ní Òtu ni Bàbá rẹ àti Ọbákáyéjá kó wá ran Àjàyí lẹwọ nínú ìjà yí. Ọwọ tẹ Àjàyí àti akódà tó wá se amín fún un. Olúmokò ìbá sì pa gbogbo àwọn aṣṣàgbàrà yí bọ òrìṣà bí kò se pé gbogbo ará Òkè-Ògùn sùgun dé láti sọ pé àwọn ni

àwọn panupò rán Àjàyí níṣe pé àwọn kò le sin Òkò mò, àwọn n fẹ òmìnira.

Onírúnrú oḡbón tí Fálétí lò nínú ìtàn yìí ló bá àgbékalẹ̀ ogun jìjà mu. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà ló jẹ̀ pé nṅkan kékeré tí a kò rò tì ló máa n di ìjà ìgboro gégé bí ìwà Àjàyí ní oko beere ní Òtu ẹ̀ di ogun tí ó gba àwọn ará Òkè-Ògùn sílẹ̀ nínú ìgbèkùn. Bí ònḡwé ẹ̀ gbé Ìbíwùmi ko Àjàyí nínú túbú bá ìtàn náà mu; gégé bí ọ̀mọ̀bínrìn, a kò le tètè fura sí i pé ó le ẹ̀ irú nṅkan bẹ̀ ẹ̀ sùgbón èrò tirẹ̀ nì látì wo adàlúrú tó fẹ̀ dáràn sí bàbá rẹ̀ lórùn. Irú ẹ̀dà ìtàn tí Àjàyí jẹ̀ gégé bí ẹ̀lẹ̀nu dídùn tó mò àgbékalẹ̀ ọ̀rò ló jẹ̀ kí ọ̀rò òmìnira wọ̀ Ìbíwùmí lókan tó fi tú Àjàyí sílẹ̀. Bí Àjàyí ẹ̀ nì fi ọ̀rò dídùn-la àwọn ènìyàn lóyẹ̀ kí wọn ó lè mò pé ìrẹ̀je nì ìgbèkùn tí àwọn wà yìí ló jẹ̀ kí iná ìjà náà tètè ràn kárí agbègbè rẹ̀. Irọ̀ pípá tún nì irin isẹ̀ pàtàkì tí Àjàyí lò fún àwọn ará Baba Ọ̀de tíí ẹ̀ ọ̀tá Òtu kí ó le rí wọn lò nínú ìjà yìí. Èyí náà bojú ayé mu. A kò le fẹ̀ ẹ̀ kù nínú ìjà. Ó nì nítorí òun jẹ̀ ọ̀rẹ̀ Baba Ọ̀de nì Baálẹ̀ Òtu ẹ̀ fẹ̀ gbẹ̀mí òun. Èyí ló mú àwọn ará Baba Ọ̀de dúró gbọ̀ningbọ̀n lẹ̀yìn Àjàyí nígbà tí àwọn ará Òtu sígun dé. Bí Fálétí ẹ̀ mú àṣà ilẹ̀ òkèèrè wọ̀nú ìtàn yìí tún bu iyl kún ìbáyému iwé yìí. Ìtàn ọ̀mọ̀ onínàákúnàà inú Bíbélì àti ti Edward ọ̀mọ̀ Ọ̀ba Gẹ̀ẹ̀sì nípa bí èkínní ẹ̀ gba ogún tirẹ̀ láìkú bàbá rẹ̀ tí èkejì sì fowó si iwé pé kí òun má nípiín nínú ogún baba òun nítorí àtife tálákà ní iyàwó. Irúfẹ̀ ìrírí Fálétí ló mú un jẹ̀ kí Ìbíwùmí ọ̀mọ̀ Baálẹ̀ Òtu bèèrè ogún tirẹ̀ láìkú Baba rẹ̀ nígbà tí wọn nì mú un lọ sí ìtìmólẹ̀. Ọ̀nà tí ó lo dúkìá rẹ̀ sí nì ònḡwé tún fi pe àkíyèsí wa sí kókó ìtàn inú iwé yìí pé ìmúnisìn kò dára. Àwọn ẹ̀rú tó tipasẹ̀ Ìbíwùmí di òmìnira yìí náà ló wá jà fún Àjàyí ní ìgbẹ̀yìn.

Ìbáyému nínú Ayé Dayé Òyìnbó

Àgbà ọ̀pítàn nì Olóyè Délànò, ó sì kópa pàtàkì nínú ètò isèlú Ègbá. Ó mò ìgbà tí ètò ọ̀sèlú wà lówó àwọn baba ríla wa kí Òyìnbó tó gòkè, bí àwọn ìjòyè àti jagunjagun ẹ̀ nì jayé ìjekúje kí ó tó di pé àwọn Òyìnbó gòkè kí ayé tó wá di ayé àwọn Òyìnbó tán pátápátá. Àwọn ẹ̀yà Ègbá pọ̀ jantirere tí wọn nì gbe káàkiri ní ọ̀tòtò. A rí Ègbá Òkè-ọ̀nà àti Gbágùrá. Ègbá Aké sì nì àwọn ènìyàn púpọ̀ gbà pé ó jẹ̀ Olórí gbogbo wọn. Ètò isèlú kan náà nì gbogbo wọn nì tẹ̀lé, Aláké sì nì olórí àwọn

Oba agbègbè yìí. Àwọn Olóyè ilú bí àwọn ògbóni, ológun àti Pàràkòyí ní wọn jọ ní ẹ̀tò ilú.

Ìrírí ònḱòwé nípa ìgbé ayé àwọn Yorùbá nípa ẹ̀tò mọ̀lẹ́bí, ọ̀rọ̀ ajé, ẹ̀sìn àti ìgbàgbọ̀ ló ní fí ìdírẹ̀ múlẹ̀. Ọ̀tá tó máa ní wáyé láàrin mọ̀lẹ́bí oníyàwó púpọ̀ bá ti ìdílẹ̀ Balógun bàbá Àṣàbí mu. Ìfẹ́ tí Ọ̀kọ̀ yóò ní sí ìyàwó kan máa ní ju ti ìkẹ̀jì lọ, ẹ̀yí sì máa ní ran àwọn ọ̀mọ̀. Dẹ̀lànò fí ikú Ọ̀báfúnkẹ̀ ẹ̀gbón Àṣàbí àti àárẹ̀ tó ẹ̀ Àṣàbí léyìn ìgbéyàwó rẹ̀ kọ̀ agbára oògùn lórùn gégé bí Yorùbá ẹ̀ gbà pé ẹ̀sẹ̀ kì í ẹ̀ lásán. Orogún iyá Àṣàbí ní Yorùbá yóò rò pé ó pa Ọ̀báfúnkẹ̀ nítorí ìjà ìlara (Dẹ̀lànò 1972:1).

Àṣà ìgbéyàwó, ìṣomolórúkọ̀ àti ìsínkú tí Dẹ̀lànò fí hàn bá àṣà ayé ìgbà náà àti ti ọ̀de òní mu.

Àgbékalẹ̀ ẹ̀tò ìṣẹ̀lu inú Ayé Dayé Òyìnbó fí iforìgbàrí tí ó sẹ̀lẹ̀ láàrin ẹ̀tò ìṣẹ̀lú ìbílẹ̀ àti ti Òyìnbó hàn. Nínú ejọ̀ tí Babalọ́lá tó jẹ̀ Baálẹ̀ Ojúṣàngó, dá Adánájà, a rí ìbáyému pẹ̀lú àṣà ọ̀jọ̀ ọ̀jọ̀un. Sùgbón àyípadà ti dé bá irú agbára tí baálẹ̀ Babalọ́lá lò yìí láti fí hàn pé ayé ti yípo náà ní wọn fí wá kó pánpẹ̀ sí odidi Baálẹ̀ lówó lọ sí Ìbàdàn láti lọ jẹ́jọ̀ apà̀nìyàn. Ikú ní ìbá gbèyìn Baálẹ̀ bí kò ẹ̀ pé àwọn adájọ̀ rí i pé ọ̀ótọ̀ inú ló fí hùwà bí àwọn baba nílá rẹ̀ tíí ẹ̀ ní wọn ẹ̀ yí ìdájọ̀ ikú sí ẹ̀wọn.

Baálẹ̀ gbà ní ìkẹ̀hìn pé ọ̀gá kan ju ọ̀kan lọ. Ajélẹ̀ ló kù tó wá ní ẹ̀ olùdarí ilú lábẹ̀ àkóso ìjọba Gẹ̀ẹ̀sì. Léyìn àlàyé tí Ajélẹ̀ ẹ̀ fún gbogbo ilú, àwọn Ìjòyè dá sí ọ̀rọ̀ náà, Òyìnbó tún bèèrè fún ẹ̀ni tí ó bá ní ọ̀rọ̀ láti sọ. Ìjòyè kan dáhùn pé ẹ̀nikẹ̀ni kò tún lè sọ sí i mó nígbà tí àwọn ìjòyè àti Baálẹ̀ ti parí ọ̀rọ̀. Ònḱòwé fí hàn pé àṣà yìí ti yípadà ló ẹ̀ tún pe Adánájà (Dẹ̀lànò 1972:60). A ó wá rí pé ìronúpiwàdà Baálẹ̀ lórí ìgbésẹ̀ tí ìbá gbé tó bá ẹ̀ ìgbà ayé àwọn baba nílá rẹ̀ ní lórí ọ̀rọ̀ ìtìjú bá yìí tònà, ẹ̀ ní ìbá sùn, iyen ní pé kó gbẹ̀mí ara rẹ̀. Sùgbón Baalẹ̀ ní oorun kò tilẹ̀ kun òun torí òun náà fẹ̀ gbádùn ohun m̀èrèrèrè tí Òyìnbó mú wónú àṣà Yorùbá (Dẹ̀lànò 1972:61).

Gbogbo ejọ̀ tí Baálẹ̀ ní gbọ̀ ní ìgbéjọ̀ rẹ̀ wá di ti kóòtù. Obìnrin le kọ̀ ọ̀kọ̀ níwọn ìgbà tí ó bá ti lọ jáwée ní kóòtù, tí ọ̀kọ̀ tuntun sì san owó orí rẹ̀ padà fún ọ̀kọ̀ rẹ̀. Ọ̀làjú ọ̀de òní wọ̀ Ojúṣàngó, Òyìnbó ní kọ̀ ilé-ìwé, ilé ìjòsìn àti ogbà ẹ̀wọn nítorí ìwà ọ̀daràn ní pọ̀ síi.

Olóyè Dẹ̀lànò ẹ̀ àfihàn bí ìjọba ẹ̀ bó lówó àwọn Baálẹ̀ àti

Ìjòyè. Ìjòba Gèèsì ẹ̀ ẹ̀tò ìṣẹ̀lú titun. Wọn dá ẹgbẹ̀ ọ̀ṣẹ̀lú sílẹ̀. A rí ẹgbẹ̀ ọ̀ṣẹ̀lú Ọmọ Odùduwà àti ẹgbẹ̀ Afẹ̀nifẹ̀re. A rí i pé bí ó ẹ̀ rí gẹ̀lẹ̀ ní ìgbà ọ̀ṣẹ̀lú àkókó tí Ìjòba Ọ̀yìnbo gbé ìṣẹ̀lú ilẹ̀ Nàìjíríà lé ọ̀yìnbo lówó nìyí. Wọn ẹ̀ ẹ̀tò ìdìbò láti yan aṣojú wọn lọ sí Abẹ̀dókùta. Olánrewájú ọmọ baalẹ̀ sì jẹ ọkan nínú àwọn ogún ènìyàn tí a yàn láti Ojúṣàngó. Nínú ìgbìmọ̀ tí Abẹ̀dókùta yí ni wọn tún ti yan ìgbìmọ̀ nílá tí yóò lọ sí Ìbàdàn. Aṣojú ẹ̀kùn kọ̀ọkan ni yóò máa lówó nínú ẹ̀tò ọ̀fin àti ìṣẹ̀lú tí Ìjòba n ẹ̀.

Àfiwé Ìwé Méjèèjì:

Ìwé méjèèjì jọ ara wọn nítorí pé ìtàn gidi tó ti ṣẹ̀lẹ̀ rí ní déédé àṣìkò kan náà ṣùgbọ̀n ní agbègbè ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ ni wọn dá lé. Ìgbẹ̀kùn àṣà ni Ìwé méjèèjì n fí hàn, àwọn mẹ̀kúnnù tí kò nípò wà ní abẹ̀ ìgbẹ̀kùn àwọn alágbára tí ẹ̀tò ìṣẹ̀lú wà ní ọwọ̀ wọn. Baálẹ̀ àti àwọn ará ilú agbègbè Ọ̀kò wà lábẹ̀ ìgbẹ̀kùn Olúmokò tí terú tọmọ rẹ̀ n jáyé ta-ni-yóò-mú-mi nínú Ọmọ Olókùn Esin Àwọn Olóyè ilú àti jagunjagun ló n jẹ irú aye yíi nínú Ayé Dayé Ọ̀yìnbo. Àwọn ará ilú gbà pé àṣà wa ni, kí a ẹ̀ bí wọn tí í ẹ̀ kó le rí bíi tí í rí gẹ̀gẹ̀ bí baba Àjàyí gan-an ẹ̀ sọ fún ọmọ rẹ̀ pé ará Ọ̀kò ni àwọn baba nílá àwọn n sìn láti ojọ taláyé tí dáyé, kò sì ní bàjẹ̀ lórí àwọn náà (Fálétí 1969:14). Bákan náà ni Àṣàbí sọ nínú Ayé Dayé Ọ̀yìnbo pé Baálẹ̀ Babalolá ọ̀ pé kí tẹ̀nìkan má dára, ó ẹ̀ ṣe àwọn baba nílá rẹ̀, ọ̀yìnbo tún ló pà̀nìyàn (Délà̀nò 1972:15).

Ọ̀nkọ̀wé méjèèjì ló mú àyípadà dé bá àṣà amúnisìn tí wọn n bẹ̀nu àtẹ̀ lù yí. Ọ̀nà ipá ni àwọn méjèèjì gbà mú ìyípadà yí wá nítorí pé ojúbọ̀rọ̀ kò gba ọmọ lówó ẹ̀kùrọ̀. Fálétí lo Àjàyí láti fí ipá gba ọ̀mìnira fún àwọn ará Ọ̀kè-Ọ̀gùn. Ọmọ onílẹ̀ ni Àjàyí èyí ló sì fa ẹ̀tò tó ẹ̀ ní ìparí nípa bí àwọn yóò ẹ̀ máa fí tífẹ̀tífẹ̀ fún Olúmokò ní owó àti àwọn nńkan míràn (Fálétí 1969:168-169). Délà̀nò ní tirẹ̀ gba Ìjòba lówó àwọn Olóyè ó sì gbé e lé àwọn Ọ̀yìnbo lówó. Ó yọ àwọn ènìyàn kúrò nínú ìgbẹ̀kùn àṣà ìbílẹ̀, ó sì fí tí Ọ̀yìnbo rọ̀pọ̀ gẹ̀gẹ̀ bí ó ẹ̀ rí nínú ìtàn gidi tí Ìwé rẹ̀ dá lé.

Àgbálogbábọ̀

Ìwé méjèèjì ló lòdì sí ìgbẹ̀kùn, ọ̀nkọ̀wé méjèèjì ló sì gbà pé túláàsì ni a fí lẹ̀ mú àyípadà bá ohun tí kò bá tẹ̀ni lẹ̀rùn nítorí àwọn arẹ̀nìjẹ̀ kò ní ronú pìwàdà lẹ̀rọ̀. Bí ó ti jẹ̀ pé ogun jíjà

ni llú kan fi ñ jẹwọ agbára fún llú m̀l̀r̀à̀n, a ó ri pé Fálétí ti lo irinsẹ tó báyému fún ljà òm̀ǹnira rẹ.

Ètò l̀s̀èl̀ú l̀gbàlódé tí a jogún láti ọdọ Òyìnbó náà ni ò̀ǹk̀òwé m̀ẽj̃ẽj̃ì ñ tóka sí pé ó rọ̀r̀ùn ju tiwa lọ. Ibáyému kò sàl hàn láàrin l̀s̀èl̀é inú l̀wé yìl àti ohun tó ñ ṣẹḷé sí ètò l̀s̀èl̀ú orílẹ̀ èdè Nàl̀j̃í̃r̃í̃à báylí, ọgbọgbọn ni a fi ñ ja ljà òm̀ǹnira ayé òde ònì kí ayé má baà dàrú tán. Gbogbo ibi tí àwọn kan bá ti ñ jẹ ayé l̀j̃ẽk̀ú̃j̃ẽ lórí àwọn m̀l̀r̀à̀n ni ljà òm̀ǹnira yóò ti máa wáyé. Irúfẹ ljà òm̀ǹnira yìl le wáyé ní tipátipá tàbí ní ọ̀nà m̀l̀r̀à̀n.

Ìwé Ìtókasi

Ajísafẹ́ A.K. (1972): *Ìwé Ìtàn Abẹ̀dókúta*. Hardcore Society.

Àtandá J.A. (1973): *The New Òyọ Empire*. Ibadan: Longman Gove Ltd.

Balógun A.O. (1983): "Àyèwò Ìwé Ọmọ Olókùn Èşin àti Ìwé Ayé Dayé Òyìnbó." B.A. Project; Ọbáfẹmi Awólówò University, Ile-Ife.

Délàndò I.O. (1972): *Ayé Dayé Òyìnbó*. London: Thomas Nelson & Sons Ltd.

Fálétí A. (1969) *Ọmọ Olókùn Èşin*. London: University of London Press Ltd.

Fálétí, A. (1976): *Başòrun Gáà*. Ibàdàn: Oníḃonòjé Press Ltd.

Johnson, S. (1921): *History of the Yorubas*. Lagos: C.S.S. Bookshops.

+ Ògúnsínà, J.A. (1976): *The Development of Yoruba Novels*. M.Phil.Thesis, University of Ibàdàn.

Ọgínní A. (1980): *Àwọn Ò̀ǹk̀òwé Èdè Yorùbá*. Ilesa: Farby Press, Nigeria.

Raymond, W. (1977): *Maxism and Literature*. Oxford: University Press.